

فاطمه محمودیان

مکتب‌خانه‌ها

مکتب‌خانه‌ها در دوره قاجار در اکثر شهرها و برخی از روستاها دایر بود. مکتب‌خانه‌ها بیشتر در مساجد، سرکرها، خانه مکتب‌داران، دکان‌ها و... دایر بود. تأسیس آن تابع هیچ‌گونه محدودیت یا به اصطلاح قانون و مقررات ویژه‌ای نبود. هر کسی با هر میزان دانش و سواد، می‌توانست مکتبی دایر و مکتب‌داری کند. ورود به این مکتب‌خانه‌ها نیز شرایط خاصی نداشت؛ هر کس و در هر سطحی، می‌توانست وارد مکتب شود و براساس استعداد و توانایی‌های فردی از تعلیم و تربیت موجود در مکتب‌ها بهره‌مند شود. اما در عمل همگان نه گرایشی به آن داشتند و نه امکانش را و بیش از آن که علاقه‌مند به شرکت در مکتب‌خانه‌ها باشند، به دنبال حرفه و پیشه پدر بودند.

مؤسس ایرانی مدارس جدید

حاج میرزا احسن رشدیه فرزند آخوند ملا مهدی تبریزی، از روحانیان و مجتهدان خوش‌نام و روشن‌فکر آذربایجان، در سال ۱۲۶۷ هـ.ق در شهر تبریز تولد یافت. مقدمات صرف و نحو

کلیدواژه‌ها: تعلیم و تربیت، مدارس جدید، میرزا احسن رشدیه، انجمن معارف.

میرزا احسن رشدیه در آموزش و پرورش جدید ایران به عنوان «پیر معارف» و «پدر مدرسه جدید در ایران» شناخته می‌شود. وی اولین ایرانی است که به تأسیس مدارس از نوع غربی دست زد. رشدیه با مشقات فراوان توانست مدارس جدید را در ایران تأسیس کند.

پیش از رشدیه، امیرکبیر با تأسیس دارالفنون، فکر نوینی در آموزش و پرورش روزگار قاجار به جامعه عرضه کرد، اما آن مؤسسه آموزشی نه تنها در آغاز در انحصار اعیان و اشراف‌زادگان جامعه بود، بلکه پس از آن زمان هم که از انحصار خواص درآمد و در اختیار همگان قرار گرفت، به علل گوناگون نتوانست گسترش یابد و سیر بالنده پیدا کند و سرانجام به دبیرستانی تبدیل شد، اما مدرسه رشدیه با فرزندان فرودست آغاز به کار کرد.

را در تبریز تحصیل کرد. برای ادامه کسب علم به حوزه علمیه نجف اشرف رفت، سپس با اجازه پدر، برای آشنایی، تحقیق و مطالعه در وضع معارف و طرز تدریس الفبا و روش تعلیم در خارج از ایران، به استانبول و از آنجا به مصر و سپس بیروت رفت و در دارالمعلمینی که فرانسویان بنیاد نهاده بودند، به تحصیل پرداخت. پس از سه سال با موفقیت به ایروان رفت و در آنجا مطابق اصول تعلیم جدید، دبستانی به نام «رشدیه» تأسیس کرد. سپس به ایران بازگشت و در سال ۱۳۰۶ هـ.ق نخستین مدرسه ابتدایی را در محله ششکلان تبریز تأسیس کرد. هدف رشدیه از تأسیس مدرسه، آموزش زبان مادری به کودکان بود. در تبریز چند بار به تأسیس دبستان اقدام کرد، ولی هر بار با مخالفت گروهی روبه‌رو و دبستانش منحل شد. پس به تهران آمد و به تأسیس دبستان مشغول گشت.

میرزا احسن با توجه به این که در مدرسه دارالمعلمین فرانسوی‌ها آموزش دیده بود، مدرسه خود را نیز به روش مدارس فرانسوی اداره می‌کرد. در این مدرسه، شاگردان به زمین می‌نشستند، اما هر کدام میزی داشتند که وسایل خود را در آن می‌گذاشتند و روی آن می‌نوشتند. معلم از نظافت و تمیزی شاگردان مراقبت می‌کرد و به آن‌ها درس نظم می‌داد. هنگام ورود و خروج هم به صف می‌شدند. در مدرسه خبری از چوب و فلک نبود.

رشدیه اولین کسی بود که در ایران برای نابینایان مدرسه درست کرد و آن‌ها را با سواد کرد. در پایان سال نیز نتایج را با نظارت فرمانداری و معارف، به وزارت معارف ارسال می‌کرد. کتاب‌های بدایة‌التعلیم، کفایة‌التعلیم، نهیة‌التعلیم، اخلاق، اصول عقاید و صد درس، از تألیفات استاد محسوب می‌شوند.

نوآوری‌های آموزشی رشدیه

● **دگرگونی در شیوه آموزش:** تحولی که رشدیه در آموزش و پرورش به وجود آورد، در شیوه آموزش بود. اکثر دانش‌آموختگان مکتب‌خانه‌ها از دشوار بودن آموزش و به ویژه شیوه آموزش حروف الفبا و خواندن و نوشتن شکوها داشتند و گاهی چندین سال طول می‌کشید تا شاگردی بتواند خواندن و نوشتن بیاموزد. اما با روشی که رشدیه به کار برد، یعنی «شیوه آموزش صوتی»، دانش‌آموزان توانستند در سه تا چهار ماه بخوانند و بنویسند.

● **دگرگونی در محتوا:** رشدیه محتوای مطالب درسی را از دو نظر، یکی از نظر سادگی نسبی مطالب (در مقایسه با مطالب درسی که در مکتب‌خانه‌ها آموخته می‌شد) و دیگری محتوای آن‌ها، دگرگون ساخت.

● **تنظیم برنامه درسی:** برای هر ساعت آموزش، درس ویژه‌ای پیش‌بینی کرده بود و براساس آن فعالیت‌های آموزشی را پیش می‌برد.

● **امتحان یا ارزش‌یابی تحصیلی:** در پایان هر سال تحصیلی، از یک یک دانش‌آموزان امتحان به عمل می‌آورد. در برخی موارد نیز اولیای شاگردان و رجال مملکت را برای حضور در امتحان دعوت می‌کرد.

● **تنظیم نظام‌نامه:** نظام‌نامه‌ای که وی برای مدرسه‌ها فراهم دیده بود، نشان می‌دهد که کلیه مسائل مربوط به مدرسه را در این نظام‌نامه پیش‌بینی کرده بود. رشدیه در عین مهربانی نسبت به کودکان و عشق ورزیدن به آنان، بسیار منضبط و تابع نظم بود. رعایت این نظم را از کلیه آحاد مدرسه از جمله شاگردان نیز خواستار بود.

رشدیه در سال ۱۳۶۳ هـ.ق در سن ۹۷ سالگی درگذشت. درخصوص محل دفنش وصیت کرده بود: «مرا در محلی به خاک بسپارید که هر روز شاگردان مدارس از روی گورم بگذرند و از این بابت روحم شاد شود.»

انجمن معارف

در سال ۱۳۱۵ هـ.ق به منظور حمایت از تأسیس مدارس جدید در تهران (علاوه بر تهران در شهرهای اصفهان، یزد، کرمان، همدان، مشهد، شیراز، بوشهر و... هم مدارس جدید تأسیس شد). انجمنی تشکیل گردید به نام «انجمن تأسیس مکاتب ملیه ایران» که بعدها به نام «انجمن معارف» مشهور شد. انجمن معارف برای ایجاد نظم در کار خود به نوشتن نظام‌نامه داخلی پرداخت. از وظایف مهم این انجمن، تأسیس کتابخانه، دارالترجمه، دارالتألیف و کلاس‌های شبانه اکابر و تأسیس و گسترش مدارس بود.

هدف از تشکیل انجمن معارف، سامان بخشیدن به وضع مدارس جدید و اشاعه فرهنگ نو در جامعه بود. اما اغراض شخصی برخی از اعضا و اختلافات موجود میان آنان، نگذاشت این انجمن کاملاً به هدف‌های فرهنگی خود که در آغاز منظور نظر فرهنگ‌دوستان آن روزگار بود، دست یابد. با این حال کارهایی نیز انجام داد که در سامان دادن به وضع پریشان مدارس قابل توجه بود.

مدت فعالیت این انجمن چندان نپایید. سرانجام به جای انجمن معارف منحل شده، «شورای عالی معارف» با ریاست وزیر علوم، در کتابخانه قدیم دارالفنون آغاز به کار کرد. بر اثر وقوع انقلاب مشروطیت ایران، در نظام آموزش و پرورش کشور تحول مهمی به وجود آمد. آموزش ابتدایی جدید، اجباری و همگانی پیش‌بینی شده بود و همه مدارس زیر نظر وزارت نوپای علوم و معارف قرار گرفتند. در سال ۱۳۲۸ هـ.ق وزارت علوم و معارف با تصویب قوانین جدیدی بازسازی شد و آموزش ابتدایی اجباری، تربیت معلمان، آموزش بزرگسالان، تهیه کتاب‌های درسی و اعزام دانشجویان به اروپا، مورد تأکید قرار گرفت. در اساس‌نامه وزارت علوم و معارف در سال ۱۳۲۹ هـ.ق موارد فوق تأیید شد و مطابق آن کلیه مدارس زیر نظر وزارت مذکور قرار گرفتند.

منابع

۱. درآنی، کمال. تاریخ آموزش و پرورش ایران: قبل و بعد از اسلام. سمت. تهران. چاپ سوم. ۱۳۸۰.
۲. رشدیه، فخرالدین. زندگی‌نامه پیر معارف رشدیه: بنیان‌گذار فرهنگ نوین ایران. هیرمند. تهران. ۱۳۷۰.
۳. قاسمی پویا، اقبال. مدارس جدید در دوره قاجاریه: بانیان و پیشروان. مرکز نشر دانشگاهی. تهران. ۱۳۷۷.

میرزا احسن رشدیه در آموزش و پرورش جدید ایران به عنوان «پیر معارف» و «پدر مدرسه جدید در ایران» شناخته می‌شود

